

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в Научна област 2. 1. Филология (Българска литература – Българска литература след Освобождението до Втората световна война)

на тема „Болестта и кратките белетристични форми на българската литература от първата третина на XX век“

от Кристина Колева Колева

Рецензент: проф. дфн Милена Кирова, Софийски университет

Кристина Колева е била редовен докторант към катедрата по българска литература на Софийския университет в периода 01. 02. 2017 – 01. 02. 2020 година. След вътрешно обсъждане в Катедрата, проведено на 30. 03. 2021 г., тя е отчислена с право на защита. През годините на докторантурата е реализирала пет научни публикации по темата на своята дисертация (две от тях все още са под печат, едната е с непосочено място на публикуване) и е взела участие в пет национални и една международна научни конференции. Броят и в двата случая задоволява изискванията на процедурата по защита.

Авторефератът, макар и сравнително кратък (около 20 страници), дава доста сбита, но адекватна представа за целите, характера и резултатите на дисертационния труд. Самият труд е с впечатляващ обем от общо 400 страници, а освен това е придружен от две самостоятелни приложения с общ обем от други 360 страници. Структуриран е в шест основни глави, рамкирани от Въстъпление и Заключение; библиографията на използваната литература е много подробна (посочени са 357 заглавия) и доказва задълбочена подготовка в процеса на изследователската работа.

Преди да говоря за проблемните посоки, в които е разгърнат дисертационният труд, бих искала да кажа няколко думи за избора на тематика, направен от докторантката и нейния научен ръководител професор Николай Чернокожев. Тематичните литературни истории бяха почти непознати за литературоведската практика в България до края на 20 век. Едва през последните две десетилетия се случиха пионерски пробиви в тази посока: изследване върху практиките, които конструират „женскостта“, в докторската дисертация на Кристина Йорданова, на лудостта при София Ангелова, на медицината в литературното изображение при Татяна Ичевска... Такъв вид изследване са избрали Кристина Колева и проф. Н. Чернокожев със съзнание за пионерския принос, който би могъл да направи дисертационният труд. Нетипичен е също така фокусът върху кратките белетристични форми, тъй като тематичните истории по принцип предпочитат романа. Изборът в същото

време е добре премерен за начало на един изследователски път, тъй като е само донякъде нов; всички книги, които изброих (плюс един тематичен сборник от 2015 г.), по един или друг начин засягат тематиката на болестното в българската литература, и то най-вече в първата половина на 20 век.

Неслучайно в своето Встъпление Кристина Колева се постарала да дефинира разликата между нейния подход и това, което е направила в дисертационния труд. Новото се състои във въвеждането на допълнителен тематичен фокус, представен чрез „триединството *места, роли и употреби*“ в интерпретацията на болестта и на боледуващия субект в българската литература от първата трета на XX век. (Тук трябва да отбележа, че има известно разминаване в начините, по които е посочен времевият обхват на историческото изследване. Заглавието използва фразата „от първата третина на XX век“, което означава най-много 33 години, докато още първото изречение на Встъплението твърди „до началото на Втората световна война“). В методологическо отношение трудът обединява традиционния анализ на един конкретен текст с това, което авторката нарича „културологични, културноантропологични и психоаналитични ракурси“, както и с отделни екскурси в съпоставителен план.

Композицията на дисертационния труд следва основното триединство на тематичния фокус, но разширява проблемната диференциация вътре в него и така се очертават пет вместо три основни глави. Шестата (в действителност първа по ред, или предхождаща ги, подготвяща ги) глава разсъждава върху историческата конкретност на понятията *здраве* и *болест* във времето до Втората световна война и по този начин разкрива един важен аспект на методологическата позиция, от която работи Кристина Колева: постмодерния отказ от вярата в съществуването на някакви вечни и универсални представи на човешкото мислене. Здравето и болестта, иначе казано, са осмислени като конструкти на една конкретна епоха, изградени под прякото влияние на всички исторически събития и цивилизационни процеси, протичащи в нея.

Авторката специално поставя акцент върху диалектиката на тяхното присъствие в човешкото битие: независимо от променливостта на конкретното съдържание, което има всяко от тях, съотношението им си остава постоянно – „като двете страни на монетата, наречена човек“, т.е. болестта е това, което здравето не е, и обратно. Възможно е да се мисли и по-сложно: в постмодерна размяна на стойностите или в пост-постмодерно единство на представите за здраве и болест, т.е. отвъд границите на задължителната им противопоставеност. (Можем ли например да определим като болестно състояние изключителната интелигентност, която развиват част от хората с биполярно афективно разстройство?) За такъв подход обаче изглежда все още рано да се говори в българската литературна наука.

Конструктивисткият подход към връзката между индивидуалната болест и болестното в представите на цялото общество продължава да се развива и по-нататък, когато авторката задава въпроса „Дали боледуващият човек не е симптом за боледуващия колектив?“. В тази посока на разсъждение тя използва като методологически трамплин две важни за нея книги: „Душевно здравото общество“ на Ерих Фром и „Болестта като

метафора“ на Сюзан Зонтаг. Комбинацията от Фройд, Ерих Фром и Сюзан Зонтаг не може да даде хомогенна методологическа база на едно изследване защото тримата принципно се различават по своя подход към взаимоотношенията между индивидуална и колективна психика. Така или иначе, присъствието на Фройд е по-скоро декоративно и това донякъде спасява нещата. Фройд впрочем има едно изследване, останало невидяно и неизползвано в работата, макар че именно то би дало посока за някои интересни наблюдения върху творчеството на Г. Райчев и Вл. Полянов – „Отвъд принципа на удоволствието“, публикувано две години след края на Първата световна война. Там той започва да черпи от опита на така наречените *военни неврози* и на *поствоенния травматичен стрес*, буквално наводнили Европа, когато мъжете се завръщат от фронта след четири години война.

Доста по-успешно работи комбинацията от Сюзан Зонтаг с Питър Файфилд; макар и разделени от близо половин век, техните трудове, вплетени в методологическите основания на дисертацията, проявяват постмодерното направление в западната хуманитаристика: единият в началото, другият вече в края на глобалната му вълна. Отгук идва най-продуктивната посока в разсъжденията на докторантката: специфичното „изговаряне“, казва тя, но и проговаряне на болестта в контекста на литературния модернизъм. Кристина Колева успешно интерпретира болестната образност в българската литература от първите десетилетия на 20 век като символ-симптом на усещането за отчужденост и непринадлежност на индивида към своя свят. В този смисъл всеки модерен човек е болен, макар и само ако разбира себе си в опозиция на някакъв „автентичен“, природосъобразен и хармоничен индивид от вече изчезналия традиционен свят. Обратното на такъв мироглед е светоусещането на Вазов, изразено с прословутия стих „Аз здрав съм син на здраво поколение“. Авторката закономерно разглежда „Герациите“ като междинен, преходен текст, който отключва проблема за връзката между „боледуващото общество и боледувания индивид“ (с. 36).

Втора глава на дисертацията е съсредоточена върху част от ранното творчество на Г. Райчев – сборника „Разкази“ от 1923 година. Изображението на болестта в тези, както и в други разкази, публикувани по същото време, от Людмил Стоянов например, изразява буквално онази криза на идентичността, която получава названието „разстройство на посттравматичния стрес“ в цяла Европа и Съединените щати. Авторката обаче работи в затворен план или с методологията на т.н. „близък прочит“. Тя внимателно и детайлно проследява местата, фигурите и проявите на екзистенциалната проблематика, засегнала пряко мъжете, но рефлектирала и в начина, по който се разбират жените в поствоенното общество. Интерпретира болестната символика в разказите на Г. Райчев с помощта на препратки към няколко антропологически и фолклорни изследвания; интересен акцент са наблюденията върху кинофобията и „животинското у човека“ във връзка с разказа „Lustig“, доразвити и в други случаи от следващите глави.

След дългата Втора глава (близо сто страници) докторантката съсредоточава вниманието си върху проблема за раздвоението (друга типична проява на военните неврози) чрез „близко наблюдение“ върху „боледуващата/раздвоената душа на Владимир-Поляновине герои и героини“ в неговите сборници с разкази, публикувани през 20-те години на 20 век. Това, разбира се, не е нова тема в българското литературознание. Интересът към

Владимир Полянов датира поне от края на предходния век, но Кристина Колева успява да намери фуги в интерпретацията, проблемни топоси, които открояват спецификата на нейните наблюдения. И в този случай тя върви разказ по разказ, като обръща внимание на многозначителни подробности и скрити пластове на символното значение. Разсъжденията ѝ се разгръщат по логичен начин, в ясна причинно-следствена последователност и успяват да подредят цялостен, нерядко дори увлекателен критически разказ.

Четвърта глава вече има по-конкретно дефиниран исторически топос: „1923 година и болестите в хората“ с допълнителна тематична ориентация към проявите на пола и възрастта. Ще изпреваря другите наблюдения и ще кажа, че според мен тя е особено интересна и приносна част от дисертационния труд. Из всички възможни автори на белетристични произведения из „септемврийската тема“ Кристина Колева си избира трима, които поставя на фокус: Ангел Каралийчев, Димитър Хаджилиев и Ясен Валковски, с по един сборник разкази, издадени в периода 1924 – 1927 година. Край фокуса на нейните наблюдения гравитират други автори и творби като романа „Хоро“ на Антон Страшимиров или „Грозните прози“ на Гео Милев.

Специално искам да поставя акцент върху тази страна на дисертацията, която отгук нататък ще срещаме често. Авторката разработва своята проблематика, като използва не само утвърдени автори с познати творби, но загребва доста по-нашироко в наследството на българската литература и привлича малко известни или позабравени имена и заглавия. Този подход внася културноисторическия аспект в нейната работа, позволява ѝ да прави заключения, които са по-общо характерни за потребностите и вкусовете на българските писатели, но и на по-широката маса български читатели през 20-те години. Наблюденията се правят понякога върху един сборник или дори върху един отделен разказ, но в други случаи се разгръщат върху равнището на съпоставителния анализ (по един разказ от двама или по един разказ от трима автори), но постепенно израстват към заключения, валидни за всички писатели на септемврийска тематика и дори за спецификата на обществените нагласи през 20-те години в България.

Пета глава е също така интересна по прините, които вече споменах във връзка с Четвърта глава: проблемна конкретизация на тематичния фокус, внимание към по-широк кръг от автори с различна степен на присъствие и значимост в българската литературна история, съживяване на почти непознати имена и творби от времето между двете световни войни; обобщения с културноисторическа добавена стойност.

Главата (с размер 60 страници) започва скромно – с анализ на два достатъчно известни разказа от Елин Пелин и Йордан Йовков, но постепенно се разширява в концентрични кръгове: от „Спасова могила“ върви към други разкази на Елин Пелин, а оттам – към трите му повести, публикувани между 1909 и 1922 година; от „Русалска нощ“ – към военните разкази на Йовков и после към повестта „Жетварят“ и двата сборника „Старопланински легенди“ и „Вечери в Антимовския хан“. Още по-интересно и приносно, поне за мен, е възкресяването на отделни творби от много по-малко изследваното творчество на автори като Евгения Марс, Димитър Бабев, Никола Атанасов и Петко Киров. Разбира се, би било още по-интересно, ако тези творби не бяха откъснати от най-

характерното в творческото присъствие на техните автори. А за да не се разширява безкрайно трудът, тези автори можеха да бъдат портретирани кратко, но съдържателно, с акцент върху приноса им към темата на изследването.

Последната, Шеста глава разказва за „градските болести“ в кратката белетристика от 30-те години на 20 век. На прицел е взета нова група писатели, почти неизползвани до този момент: Св. Минков, Чудомир, Емилиян Станев и Павел Вежинов с тяхната ранна проза. Отново, както в предходната глава, са включени и произведения на малко, а в този случай дори много малко, известни днес автори от междувоенното време: Юлия Казаска, Димитър Аджарски, Олга Димитрова и Антонина Кавръкова. Изрично искам да подчертая приноса на Кристина Колева към възстановяването на паметта за българските жени-писателки до Втората световна война. Начинът, по който тя ги разглежда: в тематично очертана общност с мъжете-писатели, помага да се преодолее все още реалната склонност към гетоизиране на женското творчество в самостоятелна и силно подценявана група. Още един път искам да подчертая, че интересът към автори от втора и дори трета линия на действащата историческа памет е модерен и продуктивен за българското литературознание.

Шеста глава, заедно с Четвърта и Пета, се нарежда сред най-доброто в дисертационния труд. В нея на докторантката се налага да направи и някои допълнения към теоретичната основа на своята работа, съсредоточавайки се върху представата за всекидневие, а оттам вървейки към интерпретация на „обикновените“ болести в градското ежедневие като ишиаса и куцането. По умел начин са свързани болестите с местата на градския живот, както и с модата – неувяхващ обект на изображение в българската литература, започвайки с Войников и „Криворазбраната цивилизация“.

Работата завършва с кратко Заключение, което прави синопсис на извървения път и обобщава разгледаните проблеми и тематични посоки.

Специално внимание заслужават двете Приложения към дисертационния труд.

Едното от тях има антологичен характер и включва деветнайсет художествени творби (разкази и новели), които са били обект на обсъждане в дисертацията. Хубаво е, че са включени и разкази от няколко по-малко известни автори, но приносът според мен щеше да бъде по-голям, ако вместо многократно преиздавани творби като „Спасова могила“ и „През чумавото“ бяха поместени и няколко примера от никога неиздадените за втори (а понякога и за първи, т.е. извън периодичната преса) път писателки.

Другото приложение, наречено „Речник на болестта“, е резултат на много труд и пресечна точка на усилията в теоретично-концептуален и в литературноисторически план, направени от Кристина Колева. В него многобройните болести, споменати в изследването, са изброени, разпределени по места и илюстрирани с примери от вече обсъдените в дисертацията художествени творби.

В заключение на направените дотук наблюдения искам да подчертая, че докторантката Кристина Колева е вложила много труд и старание в изработването на своята дисертация. Тя е обгледала подробно и задълбочено проявите на избраната тема в

българската литература до Втората световна война, дефинирала е многобройните и разнообразни форми на нейната проява, намерила е силни и подходящи примери в художествената литература, постигнала е сериозни обобщения и убедителни заключения.

Изразявам своята положителна оценка на дисертационния труд и подкрепям възможността да се присъди образователната и научна степен „доктор“ на Кристина Колева Колева.

20 юни, 2021

Милена Кирова